

Vem ger verkligheten namn? Om forskningsbistånd och blinda fläckar.

Åke Thörn

Hjalmarson & Högbergs förlag, 2008.
ISBN 978-91-7224-065-0

Boken är en rapport om ett forskningsbistånd till Nicaragua, som författaren Åke Thörn, själv läkare och forskare, har deltagit i. Bistånd till fattiga länders forskning om hälsa är viktigt, då det kan underlätta utvecklingen av planering och användning av sjukvårdens knappa resurser. Projektprogrammet har varit förenligt med Alma-Atadeklarationens idé om primärhälsovård (eng. primary health care), där hälsa och sjukdom samspekar med andra samhällssektorer som arbetsmarknad och näringsliv, liksom med dagens Global Forum for Health Research i Geneve. Fattigdom kan ses som en ond cirkel med många samverkande faktorer: befolkning, undernäring, brist på vatten och hygien, miljöförstöring, maktlöshet. Inom Global Forum arbetas för att minska 10/90-klyftan, dvs det paradoxala förhållandet att medan 90% av all förebyggbar sjuklighet, främst infektions- och bristsjukdomar och skador genom olycksfall och våld, finns i tredje världen, så anslås bara 10% av resurserna för hälsoforskning åt detta.

Idén till projektet väcktes redan på 1970-talet med en fråga från Nicaragua till Karolinska Institutet (ICHAR, Avdelningen för internationell hälsa, Institutionen för folkhälsovetenskap)

om stöd till några yngre nicaraguaniska socialmedicinare och universitetslärares forskarutbildning och till en kartläggning av arbete, liv och hälsa i gruvsamhället Mina el Limón. Resultaten från projektet tar författaren som utgångspunkt för ett resonemang kring ett antal kritiska frågor, som blivit alltmer påträngande under projektets gång: Vad är relevant forskning? Forskning på vems villkor, med vems lösningar och till vilken nytta?

Rapporten inleds med en historik över projektet och Nicaragua, arbetare, fackföreningar och gruvor. Det gällde att komma fram till en kommundiagnos (som så småningom föll komplett till marken, liksom det folkliga deltagandet). Periodvis skedde avbrott genom valrörelser och politisk turbulens. Han inser att det gäller att lära sig att leva med de olika konflikterna på administrativ nivå och på projektplanet med spänningar mellan ens egen organisation och mottagarens. Men, skriver Thörn, det är viktigt att konflikterna kommer fram, att man är öppen kring dem. Ibland kändes hela projektet som ett Sisyfos-arbete, ett vattentrampande. Så småningom började forskarna känna sig slitna.

I ett centralt kapitel i boken ställer Thörn frågan vem som ger verkligheten namn. I grunden handlar det förstås om makt, här makten över orden och namngivandet av händelser, som bestämmer hur vi ser och uppfattar världen. Thörn menar att det råder en stor omedvetenhet, en slags blindhet, som t.ex. när Vetenskapsakademien kan debattera sina forskningssatsningar utan att ordet makt ens nämns och där man framhärdar i tron på sin egen neutrala och sakliga välvilja. Han har tagit intryck av socialantropologen Gudrun Dahl och historikern Birgitta Odén och efterlyser en mera självkritisk forskning. Det handlar också om förmåga till respektfullt lyssnande till vad ”den andre” kan vittna om och är expert på. En ledande yngre idéhistoriker, docenten Michael Azar vid Göteborgs Universitet, har nyligen tagit upp samma problematik i ”Vittnet” (Glänta 2008). Azar frågar här vad som avgör vilket namn ett ting ska få? Finns det ens något sådant som ett rätt namn på ett visst ting? Och vad händer om två personer ger samma sak olika beteckning? Vem avgör i slutändan vilka namn som skall användas om vilka ting? Det vi måste fråga oss är vilka intressen och vems intressen det i så fall handlar om. Azar skriver att vi möter olika distinktioner genom historien: greker vs barbarer, européer vs icke-européer, friska vs. sjuka, rika vs fattiga etc. Med varje ordval, en diskurs. Med varje diskurs, en viss praktik.

Den avslutande essän ger en intressant övergripande beskrivning av vad som kommit fram vid intervjuer, samtal och studiebesök. Författaren sitter vid las Penitas-stranden strax utanför León och ser ut över oceanen. Han hör bränningarna från vågorna. Han blir bjuden på ett glas rom på det lokala sättet `a la Cimarrona (betyder ungefär `förrymd slav`) och reflekterar. Projektet har lett till doktorsavhandlingar (Aragon, Miranda) och internationellt publicerade artiklar på det socialmedicinska och yrkesmedicinska området, konferenspresentationer och andra projekt med svenskt biståndsstöd (t.ex. Umeå-professorn Lars Jacobssons framgångsrika psykiatri-program). Vad han har saknat är diskussioner om parternas förhållande, om frågeinstrumentens kulturella och språkliga relevans, liksom diskussioner om forskningens eventuella etiska komplikationer. Så har t.ex. universitetets rektor Ernesto Medina i en intervju framfört farhågor att den forskning, som tagit fart med det svenska stödet, medfört tendens att nedvärdera omgivningens betydelse och att underskatta den politiska, sociala situationens inflytande. Medina anser att det borde finnas en mycket större villighet från forskarvärlden att söka alternativa metoder och effektmått, liksom att tillåta frågor av lokal betydelse, som det kan kräva lång tid, kanske årtal av forskning för att besvara. Vid stranden tänker författaren att kanske vore det bättre att bryta sig loss helt och att hitta nya vägar?..

Thörn finner att anpassningen av Nicaragua-projektet till traditionella forskningsnormer främst givit möjlighet att publicera vetenskapliga artiklar. Författaren citerar en svensk socialmedicinare, som utan omsvep konstaterat att inom systemet finns inga andra mått på framgång än att man producerar det här slaget av produkter: ”Det är det förhärskande synsättet. Framgång, det är artiklar. Vi är fångade av systemet”. Absurt? Ja, åtminstone när viktig information faller bort på grund av tidskrifternas ointresse. Ett annat problem är att de tongivande tidskrifterna tenderar att avvisa okonventionella projekt, kvalitativa data och kvasi-experimentella uppläggningar av behandlingsstudier. Det har dessutom varit svårt att använda resultaten till något riktigt användbart för befolkningens egna behov. Att knyta an till utvecklingsperspektivet innebär att bland annat ta upp frågan om vilken nytta ett projekt för med sig, för övrigt redan inskrivet i Helsingforsdeklarationen. Som en av de lokala forskarna uttryckte det: ”Den etiska vägningen borde styra mot interventionsstudier snarare än att tillåta att man gör nya studier på det redan kända”, typ DDT är farligt!

Vid ett återbesök år 2006 märktes förändringar i produktionssätt, arbetsmiljö och omgivningsmiljö, men ändå, skriver Thörn - i vardagslivet en oförändrat stillastående fattigdom, som kan ge upphov till en cynism inför alla skenbara förändringar. En gruvdirektör tyckte att Nicaragua kunde erbjuda ”ett fantastiskt klimat för utländska gruvföretag.” Det stod klart

att varken arbetet med gruvhälsoprojektet eller de kommundiagnostiska ansträngningarna hade lett till några hälsoinformationssystem, användbara för effektivare planering och utnyttjande av resurser och kunskap. Thörn hänvisar till tidigare nämnda Global Forum for Health Research, som i ett antal rapporter har beskrivit fattigdom som såväl orsak till, som resultat av sjuklighet. Forskningen måste kunna anpassa sig till olika situationer och miljöer, se till särskildheterna i länder, byar och grupper av människor, till traditioner, umgängesregler, vanor, kultur, språk, värderingar och maktförhållanden. Man kan fråga sig hur många projekt som lever upp till dylika ambitioner, när det är den rika världens prioriteringar inom vetenskap, medicin och folkhälsa som utgör norm. Thörns rapport kan med fördel läsas som exempel på en generell forskningsproblematik. Det är också en radikal läkares ganska luttrade egna erfarenheter av forskningens villkor och behovet av förnyelse, särskild när det gäller biståndsforskning. Med facit i hand skulle man kanske ha varit mera noggrann från början med förutsättningarna för projektet. Det är väl också en öppen fråga om man genom att spela spelets regler verkligen blir friare och mera konkurrenskraftig.

Boken innehåller både fakta och värderingar, som kan ge underlag för fortsatt debatt. Författaren vill ställa frågor och visa på olika perspektiv. Det finns gott om referenser till andra arbeten på området. Den förtjänar därför att diskuteras både inom

akademien och utanför, av SMTs läsare, liksom av icke-experters och av anslagsgivande instanser. Det framgick vid ett seminarium i höstas att rapporten mötts av en total tystnad från biståndsgivaren SIDA. Nu gäller nya direktiv och andra prioriteringar. Istället för Nicaragua är det i fortsättningen de mera nyliberalt ekonomiskt orienterade Guatemala och Bolivia som Alliansen vill satsa på. Kursändringen bekräftades någon vecka efter seminariet av biståndsminister Gunilla Carlsson: ”Vi skärper kraven och omdanar biståndet på ett sätt som aldrig tidigare gjorts” (DN Debatt 080927). Sanningen är nog den att uttalandena ska ses som ett led i en kampanj mot den nicaraguanska regeringen, som inte gör som USA, EU och deras multinationella företag vill. En av huvudtalarna vid Läkarstämman 2008, den brittiske epidemiologen Michael Marmot, framhöll att experterna inom WHO tar klar ställning även i politiskt kontroversiella frågor som ökat bistånd till de fattiga länderna (Agerberg, M.: ”Han skriver recept mot hälsoklyftorna”, Läkartidningen 48 - 49, 2008). Hur den nya biståndspolitikerna kommer att gå ihop med WHO's intentioner återstår att se. För ICHAR kan det innebära minskade anslag. Beträffande den nicaraguanska gruvbyn kan författaren i alla fall säga: Jag var där! Med sin rapport har han bidragit till att bryta tystnaden kring Nicaraguas situation.

Leif Öjesjö
Docent, KI

Kontaktuppgifter:

Adress: Skillinggränd 9

112 20 Stockholm

Email leif.oesjo@stockholm.bonet.se